

С. О. Сорока

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і процесу

Г. С. Римарчук

Навчально науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
кандидат юридичних наук, асистент
кафедри кримінального права і процесу

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

© Сорока С.О., Римарчук Г. С., 2016

Розглянуто історичні аспекти формування кримінального процесу в Україні від звичаєвого права до теперішнього часу. Розкрито особливості правової системи у сфері судочинства різних періодів, зосереджено увагу на основних кримінальних процесуальних законодавчих актах, які діяли на території України в різні періоди і сприяли розвитку і прийняттю сучасного кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне судочинство, кримінальне процесуальне законодавство.

С. А. Сорока, Г. С. Рымарчук

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС В УКРАИНЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В статье рассмотрены исторические аспекты формирования уголовного процесса в Украине от правовых обычаев до настоящего времени. Раскрыты особенности правовой системы в сфере судопроизводства разных периодов, сосредоточено внимание на основных уголовных процессуальных законодательных актах, которые действовали на территории Украины в разные периоды и способствовали развитию и принятию современного уголовного процессуального законодательства.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовное судопроизводство, уголовное процессуальное законодательство.

S. Soroka, G. Rymarchuk

CRIMINAL PROCESS IN UKRAINE: PAST AND PRESENT

In the article the historical aspects of criminal procedure in Ukraine from customary law to date. The peculiarities of the legal system in judiciary different periods, focus on basic criminal procedural legislation, which operated in Ukraine in different times and contributed to the development and adoption of modern criminal procedure law.

Key words: criminal procedure, criminal justice, criminal procedure legislation.

Постановка проблеми. Кримінальний процес в Україні формувався протягом багатьох століть. На процес його формування вплинув як український, так і зарубіжний досвід. Таке

формування кримінального процесуального права на кожному етапі його історичного досвіду так чи інакше було пов'язане з рівнем розвитку суспільних відносин, які відображено в нормах кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування. На основі їх пізнання наука формулює принципи кримінального судочинства, розробляє приватні теорії, що пояснюють сутність різних кримінально-процесуальних інститутів (наприклад, теорія доказів), а також вносить теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування. А також ми повністю підтримуємо думку М. С. Таганцева, який наголошує: якщо ми бажаємо вивчити який-небудь юридичний інститут, що існує зараз, то для власного правильного його розуміння повинні простежити його історичну долю, приводи, через які він з'явився, і зміни, яким піддався він у своєму історичному розвитку [1, с. 21].

Аналіз дослідження проблеми. Історичні аспекти формування кримінального процесу в Україні широко висвітлені в наукових роботах С. А. Альперта, Ю. М. Грошевого, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, Л. Д. Удаловой, В. М. Тертишника та ін.

Мета статті – це розгляд історичних аспектів формування кримінального процесу в Україні від звичаєвого права до теперішнього часу.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне процесуальне право пройшло певний період розвитку. Під кримінальним процесуальним правом розуміють самостійну галузь права України, сукупність кримінальних процесуальних норм, які регулюють суспільні відносини в сфері діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також інших фізичних і юридичних осіб, що залучаються у сферу кримінального судочинства, під час кримінального провадження [22, с. 10]. Кримінальний процес – це важлива сфера державної діяльності, пов'язаної із забезпеченням правопорядку в державі та суспільстві.

Кримінальне процесуальне законодавство України має давню історію, на початку якої існує звичаєве право, правові традиції. За часів звичаєвого права норми права і моралі можна було вважати як єдине ціле. Сам народ підніс їх до рівня законів буття, їх виконували здебільшого добровільно, а в разі необхідності їх забезпечували засобами впливу з боку общинного загалу. Звичаєве право дуже цікаве щодо аналізу правосвідомості та правової культури, бо стає помітним – найменше правопорушень там, де право твориться самим народом та відповідає його духовності і моралі. Такий процес існував ще до появи держави. Лише через певний час, коли розвинувся погляд на злочин як діяння, небезпечне для всього суспільства, держава почала брати на себе функцію активного кримінального переслідування. У цей період форма процесу була обвинувальна.

Треба зазначити, що в Україні ніколи не запроваджувалось рабство, наша правова система ніколи не застосовувала жорстоких норм на зразок законів Ману чи Хаммурапі, ніколи не застосовувала інквізиційного процесу слідства у сфері судочинства. Доброчесність народу, незважаючи на всі історичні негаразди, загарбницькі напади ворогів, їх жорстокість та дикунства, противилась усьому ганебному, берегла віру в добро і справедливість, яка невтомно пробивала паростки добродійності в законодавстві і державності.

Давньоруська державність складалася поступово, завершившись об'єднанням центрів східних слов'ян Києва і Новгороду та формуванням єдиного законодавства, зокрема і кримінально-процесуального. За час існування Русі відбувався активний процес становлення і розвитку її права, значна частина норм якого отримала писемне закріплення перш за все у літописах і збірниках права, а частина існувала у формі усного звичаєвого права. Від початку існування Русі на її теренах діяли також і норми права, що регулювали порядок здійснення судочинства. В Русі суд як суб'єкт кримінального процесу не був відокремлений від адміністрації. Судові функції здійснював перш за все сам великий київський князь. Крім великого київського князя судові функції здійснювали посадники, волостелі, тіуни. Крім того, в Русі функціонували вотчинний суд, а також общинний суд. У зв'язку із запровадженням на Русі християнства судовими повноваженнями була наділена і церква, що розглядала справи, до яких були причетні церковні люди, а також справи про злочини у сфері шлюбних і сімейних відносин [3, с. 30].

Визначною пам'яткою права давньоруської держави є Руська правда, де вперше згадується про порядок судового розгляду і вирішення кримінальної справи. Руська правда має три редакції: Коротка Правда, Просторова Правда і Скорочена Правда. Коротка Правда, яка складається з Правди Ярослава і Правди Ярославичів, як єдиний збірник права виникла у кінці XI ст. або на початку XII ст. Просторова Правда – звід відносно розвинутого феодального права – заснована на тексті Короткої Правди і Статуту Володимира Мономаха. Її створення як єдиного збірника права належить до першої чверті XII ст. [4, с. 42]. У Руській Правді, перш за все в Просторовій Правді, містилися норми процесуального права, що були сформовані як законодавцем, а також і ті, що були відомі практиці протягом кількох попередніх століть. Руська Правда встановлювала і правила безпосереднього судочинства. У цей час у Русі панував змагальний процес. Під час судового процесу сторонами могли використовуватися і такі судові докази, як особисте зізнання, свідчення “послухів” і “видоків”, речові докази. У Русі разом із панівним змагальним процесом мали місце і деякі елементи слідчого (розшукового) процесу, як правило, у справах про злочини проти князівської влади. Самі князі і їхні агенти вели слідство і самі судили” [5, с. 522]. Окремі ознаки інквізиційних методів процесу були притаманні церковному суду під час розгляду віднесених до його компетенції справ. Але треба зазначити, що загалом судочинство періоду Київської Русі не відзначалося жорстокістю ні в здобутті доказів, ні в покаранні.

У 30-х роках XII ст. Русь вступила в період феодальної роздробленості і на її території утворилося півтора десятка порівняно самостійних князівств. У період феодальної роздробленості (XII – середина XIV ст.) в українських князівствах функціонувала практично та ж судова система, що склалася за доби Русі.

Захоплення і утримання українських земель польсько-литовськими феодалами поступово зумовило зміни як у судоустрої, так і в судочинстві України. Так, до кінця XIV ст. судоустрій і судочинство в тій частині України, що входила до Великого князівства Литовського, було подібне до судоустрою і судочинства княжої доби.

Протягом другої половини XIV першої половини XVI ст. суди, які функціонували на українських землях, що знаходилися у складі Великого князівства Литовського, керувалися при розгляді справ спочатку нормами звичаєвого права, Руської Правди, а згодом великокнязівським законодавством – першим збірником литовського кримінального і кримінально-процесуального права – Судебником Казимира IV 1468 р. [6, с. 65], а також статутами, збірниками магдебурзького права. Наприкінці зазначеного періоду питання процесуального права докладно вирішувалися у Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. Так, серед XIII розділів, на які поділявся цей Статут, окремий розділ (VI) присвячений організації суду і судового процесу [7, с. 69–83].

У 1569 р. укладено Люблінську унію – угоду про об'єднання Польщі і Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу під назвою Річ Посполита. В українських землях, що ввійшли після цього об'єднання до складу Польщі, було поширено польську судову систему. Водночас на українських землях залишався чинним Литовський статут 1566 р. Після прийняття у 1588 р. III Литовського статуту він стає джерелом права в усіх українських землях і діяв там як найавторитетніше джерело права протягом багатьох років [8, с. 271]. За цим статутом процес був переважно змагальним.

В українських землях у складі Речі Посполитої в містах, котрі мали право на самоврядування, продовжували діяти норми магдебурзького права, певна частина яких стосувалася процесу.

Крім зазначених вище законодавчих актів, в українських землях у деяких місцевостях застосовувалися і норми вірменського права. Це пояснюється тим, що за доби феодалізму у низці міст України існували поселення вірмен – вірменські колонії.

Оригінальні судова система і процес існували в Запорізькій Січі – військово-політичній організації українського козацтва, яка виникла внаслідок стихійної колонізації земель Середнього і Нижнього Подніпров'я в середині XVI ст. У численних працях дослідників історії запорізького козацтва переконливо доведено, що Запорізька Січ була зародком української національної держави, продовженням національної традиції українського народу [9, с. 7]. У запорізьких козаків склалася така судова система, за якої суд не був відділений від адміністрації. Переважно вищою

судовою інстанцією виступав найвищий орган – загальна козацька рада. Правом здійснювати судові функції наділялися представники козацької старшини, а саме кошовий отаман, військовий суддя. На місцях діяли паланкові і курінні суди. Судочинство здійснювалося в Запорізькій Січі відповідно до норм звичаєвого права. Одним із найважливіших принципів козацького правосуддя була рівність усіх козаків перед судом. Процес за своїм характером був обвинувально-змагальним.

У результаті визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. створено незалежну державу, яка за формою правління була Українською Козацькою Республікою. Вона мала всі відповідні ознаки, і зокрема судову систему і судочинство, які існували протягом багатьох десятиліть після входження Гетьманщини до складу Росії у 1654 р. У цей час судові повноваження здійснювали: гетьман, рада старшин, рада генеральної старшини, генеральна військова канцелярія, генеральний військовий суд, полкові, сотенні, сільські суди. У Гетьманщині діяли також і міські суди.

В Україні у другій половині XVII ст. і під час її автономного статусу у складі Росії в судах користувалися нормами процесуального права, що містилися перш за все у різних розділах Литовського статуту 1588 р., який продовжував діяти в Україні у зазначений період. Міські суди із певними обмеженнями користувалися нормами процесуального права, які містилися в збірниках магдебурзького права (“Саксон” і “Порядок”). Окремі норми процесуального права містилися і в законодавчих актах, що їх приймали вищі органи Української козацької держави – в гетьманських універсалах, універсалах генеральної військової канцелярії, в ордерах та інструкціях гетьмана, генеральної військової канцелярії, генерального військового суду [10, с. 74]. У 1722–1723 рр. П. Полуботок видав три універсали, в яких приписувалося усунути недоліки в діяльності судів та вимагалось дотримання інстанційного порядку подання апеляцій. А Інструкція гетьмана Данила Апостола судам від 13 липня 1730 р. встановлювала порядок розгляду справ у полкових, сотенних і сільських судах, види допустимих доказів тощо [11, с. 13]. Після входження України до складу Росії і особливо з початку XVIII ст. в судочинстві почали застосовуватися російські правові акти, серед яких велике значення мав іменний указ Петра I від 5 листопада 1723 р. “Про форму суду”. Цим указом скасовувалася розшукова форма процесу, а суд визнавався його єдиною можливою формою [12, с. 395, 456].

Визначною пам’яткою права України є “Права, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р. Це перший кодекс українського права, який містив значну кількість найважливіших норм процесуального права. Хоча він так і не був затверджений, але він мав значне поширення в Україні [13, с. 470]. Судоустрою були присвячені розділи 7, 8, 9, норми винятково кримінально-процесуального права містилися у розділі 25, в якому, зокрема, йдеться про ведення допиту злочинців та запідозрюваних у злочинах “під муками”, про ведення в судах спеціальних книг для “запису справ карних”, про порядок виконання вироків тощо [14, с. 437–452]. Цей законодавчий акт передбачав застосування як змагально-обвинувального, так і в деяких випадках слідчого (інквізиційного) процесів під час розгляду і вирішення кримінальних справ.

У 1654 р. частина України увійшла до Московської держави, після чого національна державність українського народу проіснувала до початку 80-х років XVIII ст., оскільки царизм здійснював цілеспрямований наступ “на права і вольності” українського народу. У 70–80-ті роки XVIII ст. в Україні остаточно було ліквідовано гетьманство, зруйновано Запорізьку Січ, закріпачено селянство, створено Малоросійську колегію.

У перші десятиліття XIX ст. деякі частини України перебували в складі Російської імперії. На цих територіях діяли різні нормативні акти, зокрема і кримінально-процесуального характеру. Відповідно до указу від 3 листопада 1796 р. “О встановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним порядкам” в Лівобережній Україні частково поновлювалося колишнє українське судочинство, скасоване внаслідок поширення на цю територію Катериною II загальноросійського законодавства про судоустрій і судочинство. У Правобережній Україні поновлювалося польське судочинство, що ґрунтувалося на засадах польсько-литовського законодавства. Після прийняття 25 червня 1840 р. указу царя Миколи I “О распространении силы и действия Российских гражданских законов на все западное, возвращенные от Польши области” на Правобережну Україну була поширена дія Зводу законів Російської імперії 1832 р.

Треба зазначити, що з 1842 р. норми загальноросійського кримінально-процесуального законодавства поширювалися на всю територію України, що перебувала у складі Російської імперії. Ці норми містилися у таких законодавчих актах, як Соборне Уложення 1649 р., Статут Військовий 1716 р., указ 1723 р. “Про форму суду”. Після того, як з 1 січня 1835 р. набув чинності Звід законів Російської імперії, в державі почали діяти кримінально-процесуальні норми, сконцентровані у книзі другій XV тому зазначеного Зводу [15, с. 11]. Книгу другу тому XV Зводу законів Російської імперії можна назвати першим Кримінально-процесуальним кодексом (далі КПК) Росії. Цей закон прописав процедуру розкриття, розслідування злочинів та судочинства був відокремлений від інших законів, норми процесуального права систематизовані, кодифіковані і системно викладені в окремому законодавчому акті. Кримінально-процесуальне право стало самостійною галуззю права” [16, с. 68]. Друга книга XV тому Зводу законів Російської імперії видання 1857 р., що мала назву “Законы о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках”, містила розділи: про кримінальне судочинство взагалі; про попереднє розслідування; про слідчі дії; про провадження в суді першої інстанції; про ревізію кримінальних справ у суді другої інстанції; про виконання вироків; про особливі форми провадження [17, с. 1–228; 372]. Провадження за нормами “Законов о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках” було поділене на три частини: попереднє слідство, суд, виконання судових рішень. Слідство належало поліції. В її компетенції також було провадження у справах про малозначні злочини. Кримінальний процес був інквізиційним. Після закінчення попереднього слідства справу передавали в суд, на який покладался обов’язок схилити обвинуваченого до зізнання у вчиненому злочині. В повноваження суду не входило самостійно досліджувати докази, суд не мав права допитувати свідків, а показання, одержані слідством, покладено в основу вироку. Сторони захисту у суді не було. Судове слідство було закритим. Панувала система формальних доказів. Основними джерелами доказів були показання свідків і визнання обвинуваченим своєї вини [17, с. 58]. Оскарження було дуже обмежене. Вирок переглядався лише в порядку ревізії.

У 1864 році в Російській імперії відбулася радикальна судова реформа. 20 листопада 1864 р. імператор Олександр II затвердив проекти чотирьох судових статутів: Устрій судових установлень, Статут кримінального судочинства, Статут про покарання, які накладали мирові судді. У цих статутах знайшли розвиток основні демократичні засади. Судовою реформою 1864 р. було введено систему незалежних судів, де здійснювали правосуддя професійно підготовлені судді. Суди були відокремлені від адміністрації і навіть за імператором залишалося тільки право помилування. Згідно з Устроєм судових установлень було утворено мирову юстицію (мировий суддя, повітовий з’їзд мирових суддів) та загальні суди (окружні суди, судові палати). В окружних судах для розгляду певної групи кримінальних справ запроваджувався інститут присяжних засідателів. Також передбачено реорганізацію прокуратури і запроваджено адвокатуру. Поступово нова судова система була запроваджена і в українських губерніях Російської імперії [18, с. 702].

Складовою судових статутів 1864 р. був Статут кримінального судочинства [19, с. 120]. Він закріплював демократичні засади й інститути, перш за все такі, як: презумпція невинуватості, гласність, усність, змагальність судочинства, гарантії прав обвинувачуваного на захист, участь у процесі захисника, всебічне, об’єктивне дослідження і оцінка доказів за внутрішнім переконанням суддів, касаційне та апеляційне оскарження вироків. Статут кримінального судочинства дуже ретельно визначав умови і хід попереднього розслідування справи, порядок провадження справ у мировому суді і на з’їзді мирових суддів, в окружному суді і судовій палаті, а також порядок оскарження в апеляційній і касаційній інстанціях вироків. Статут кримінального судочинства 1864 р. закріпив так звану змішану (або континентальну) форму кримінального процесу, яка набрала свого класичного законодавчого виразу у кримінально-процесуальному кодексі Франції 1808 р. Пізніше ця форма процесу була прийнята всіма континентальними державами, зокрема Росією [20, с. 9]. Попереднє слідство за Статутом кримінального судочинства було засноване на розшукових засадах.

Судові статути 1864 року були досить прогресивними, а їх реалізація незабаром показала царському уряду, що нове судочинство серйозно розхитують підвалини самодержавства. Тому вже

у 70-ті, а особливо у 80–90-ті рр. XIX ст. були прийняті законодавчі акти про внесення змін до судових статутів 1864 р., якими частково скасовувалися демократичні засади як судоустрою, так і судочинства.

У 1910–1912 рр. уряд Російської імперії вніс деякі зміни у судову систему держави. 15 червня 1912 р. був прийнятий закон “Про перетворення місцевого суду” [21, с. 636–734]. Цим законодавчим актом було передбачено поновлення мирової юстиції, багато статей Статуту кримінального судочинства були викладені у новій редакції. Це сприяло відродженню мирових судів і в окремих українських губерніях.

На подальший розвиток кримінального судочинства істотно вплинули події 1917 р. в Росії. Розпочався етап відродження і розбудови її державності (1917–1920 рр.), пов’язаний із отриманням потенційної можливості здобуття незалежності Україною. У цей час чинними залишались судові статuti Російської імперії 1864 р. (за винятком надзвичайних (військових) судів).

У перші роки існування УСРР законодавчий досвід регулювання питань судочинства розвинулись у Положенні про народний суд Української Соціалістичної Радянської Республіки від 26 жовтня 1920 р. [22]. У цьому законодавчому акті норми про судочинство були певним чином систематизовані – він поділявся на розділи про загальні засади судочинства, а також про порядок судочинства на різних етапах кримінального процесу.

У 1922–1924 рр. в УСРР відбулась кодифікація права, зокрема і кримінально-процесуального. Перший КПК УСРР був затверджений Всеукраїнським ЦВК 13 вересня 1922 р. Це був комплексний законодавчий акт, який регулював провадження у кримінальних справах в органах попереднього слідства та в судах, визначав повноваження органів прокуратури на всіх стадіях кримінального процесу.

КПК 1922 р. складався із 6 розділів, 32 глав, які містили 481 статтю. Перший розділ визначав загальні положення про склад суду, підсудність, докази, судові терміни та витяги. Другий розділ містив норми щодо провадження слідства: порушення кримінальної справи, дізнання, пред’явлення обвинувачення, допит обвинуваченого, свідків, експертів, оскарження дій слідчого та ін. Третій розділ врегульовував процедуру провадження в суді, четвертий – у революційних трибуналах, п’ятий – провадження в порядку вищого судового контролю Нарком’юсту, шостий – порядок виконання вироків.

Значення КПК УСРР 1922 р. полягало в тому, що він проголошував такі демократичні засади, як: гласність, усність і безпосередність судового процесу, його змагальність; провадження процесу мовою більшості населення із забезпеченням для осіб, які не володіли цією мовою, права на перекладача; рівноправність сторін; право обвинуваченого на захист. Принциповим було положення про те, що “ніхто не може бути позбавлений волі та взятий під варту інакше, як у зазначених у законі випадках та у визначеному законом порядку”. Докладно регламентувалась діяльність органів дізнання та попереднього слідства; віддання до суду, судовий розгляд, постановлення вироку, його оскарження й перегляд. Проголошувалась публічність усіх судових засідань, за винятком випадків, що потребували збереження військової чи державної таємниці. Крім того, в КПК УСРР 1922 р. відображалися дві паралельні судові системи, котрі склалися на той час, – революційні територіальні трибунали на чолі з Єдиним Верховним трибуналом УСРР і народні суди та губернські ради народних суддів. Органом судового нагляду за всіма судовими установами був Верховний судовий контроль НКЮ УСРР.

На прийнятий у 1922 р. КПК УСРР почали впливати істотні чинники. Так, 30 грудня 1922 р. був утворений Союз РСР, до складу якого увійшла і Українська СРР. Союзні органи прийняли у 1924 р. Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік. Тому виникла потреба законодавство УСРР про кримінальне судочинство увідповіднити загальносоюзним законам, що й було зроблено. 20 липня 1927 р. був прийнятий КПК УСРР, який набув чинності з 15 жовтня 1927 р. У цьому кодексі чимало статей залишилось з КПК УСРР 1922 р., крім того – містив низку статей, що по-новому регулювали діяльність органів попереднього розслідування, прокуратури і суду. Так, КПК УСРР 1927 р. розширив права слідчих і прокурорів у закритті кримінальних справ за відсутністю складу злочину [23, с. 105]. Враховуючи, що КПК УСР 1927 р. проголошував

демократичні засади, він включав і такі положення, які не можна назвати демократичними. Так, наприклад, органам слідства, прокуратури, судам заборонялося відмовляти в прийнятті до свого провадження кримінальні справи або закривати їх на тій підставі, що в Кримінальному кодексі (далі КК) УСРР не передбачалося покарання за суспільно небезпечне діяння. Так КПК УСРР 1927 р. підсилював антидемократичну вимогу КК УСРР про аналогію закону. Згідно з КПК УСРР 1927 р. захисник мав право брати участь у кримінальному процесі виключно зі стадії судового слідства. Крім того, визнавалося за можливе допитати захисника як свідка, якщо тому було щось відомо про злочини, передбачені статтями 542-5414 КК УСРР, чим порушувався принцип професійної таємниці захисника. Ці та деякі інші антидемократичні положення КПК УСРР 1927 р. давали змогу порушувати права і свободи громадян України.

У наступні роки до КПК УСРР 1927 р. вносилися деякі зміни і доповнення. У середині 1950-х рр. законодавство про судочинство, яке складалося із загальносоюзних законодавчих актів та кримінально-процесуальних кодексів союзних республік, було таким, що приймалося у різний час і тому відображало особливості того чи іншого періоду розвитку радянської держави. Крім того, справді “більшість із цих законів, як застарілі, не відповідали новим завданням подальшого розвитку радянського суспільства, а деякі суперечили один одному і Конституції СРСР” [24, с. 442–443].

Отже, існували всі передумови для створення досконалого кримінально-процесуального законодавства. Важливим кроком на шляху досягнення цієї мети було прийняття Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік [25]. Пізніше на їхній основі були ухвалені Кримінально-процесуальні кодекси союзних республік. В УРСР КПК затверджено 28 грудня 1960 р., а введений у дію з 1 квітня 1961 р.

Ухвалення КПК УРСР 1960 р. було прогресивним кроком для подальшого розвитку вітчизняного кримінально-процесуального законодавства, демократизації засад кримінального судочинства. “...Вперше в історії розвитку радянського права кримінально-процесуальні кодекси союзних республік сформулювали вимоги до органів дізнання, слідчого, прокурора та суду – виявляти при провадженні у справі причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, і вживати заходів до їх усунення. ...Отримали подальший розвиток положення, спрямовані на розширення участі громадськості у боротьбі зі злочинністю. У ньому знайшло свій прояв нове ставлення до традиційних, історично складених форм залучення громадськості в роботу суду у вигляді інститутів народних засідателів, громадських обвинувачів, громадських захисників. Основи кримінального судочинства і КПК союзних республік суттєво розширили права обвинуваченого і його захисника, допустивши останнього в стадію попереднього розслідування. Були розширені також права потерпілого та інших учасників кримінального процесу” [26, с. 3–44].

Структурно КПК України 1960 р. складався з Загальної та Особливої частини, а також особливих проваджень, мав дев'ять розділів (спочатку їх було шість, потім вісім), тридцять вісім глав (спочатку було тридцять чотири), а також статті, частини та пункти. Це вказує на те, що протягом дії КПК 1960 р. в нього постійно вносились зміни і доповнення. Найбільше змін і доповнень до КПК 1960 р. внесено після проголошення Незалежності України. Так, Законом України від 15 грудня 1992 р. з КПК було вилучено поняття “соціалістичний”, назву “УРСР” змінено на “Україна”, вилучено посилання на Основи кримінального судочинства СРСР і союзне законодавство. Законом від 19 грудня 1992 р. “Про адвокатуру”, а потім і законом від 21 червня 2001 р. значно розширено права адвоката у кримінальному судочинстві (ст. 45–48 КПК України). Дещо змінено пріоритети завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України). І вперше серед них визначено завдання “охорони прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”. Посилено процесуальний контроль суду за діями органів досудового слідства та дізнання. Введена норма, яка зобов'язує в усіх випадках затримання особи обов'язково повідомляти родичів або близьких затриманого. Стало можливим оскаржити рішення слідчого, органу дізнання, прокурора про відмову в порушенні чи закритті кримінальної справи та ін. [27]. Пізніше до прийняття КПК України 2012 р. внесено багато і інших змін до КПК України 1960 р. Зрозуміло, що зміни та доповнення до будь-якого закону можливі і навіть необхідні

у зв'язку зі змінами у державному устрої, інтеграцією вітчизняного законодавства в європейське правове поле.

3 дня проголошення України незалежною державою гостро постало питання оновлення національного законодавства. Науковці неодноразово наголошували на тому, що КПК України 1960 р. справді не відповідав вимогам часу і потребам регулювання сучасних суспільно-правових відносин у кримінально-процесуальній сфері. Для цього потрібен комплексний науково-обґрунтований підхід до підготовки та ухвалення нового КПК з метою увідповіднення його вимогам сьогодення, з урахуванням законодавства Європейського Союзу та міжнародних норм у справі захисту прав людини.

13 квітня 2012 року прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України, який вступив у дію 19 листопада 2012 року. У КПК України 2012 р. кримінальний процес виписаний у якісно новій формі, порівняно з процесами у попередніх КПК. У ньому відображено положення, раніше не відомі кримінально-процесуальному законодавству України. Так, з'явилася окрема глава "Засади кримінального провадження", вперше законодавець закріпив 22 загальні засади, відповідно до яких має здійснюватися кримінальне судочинство; немає стадії порушення кримінальної справи, стадії дізнання і досудового слідства об'єднані в одну – досудове розслідування, яка розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; запроваджено нову форму діяльності прокурора – нагляд у формі процесуального керівництва; з'явилися нові суб'єкти кримінального провадження (слідчий суддя, суд присяжних), запроваджений інститут угод і ін.

Структурно кодекс складається з 615 статей, двох прикінцевих і 26 перехідних положень, об'єднаних у 46 глав і 11 розділів.

Треба зазначити, що кримінальне процесуальне законодавство України має свою багатовікову історію, свій розвиток і походження. Кримінальний процесуальний кодекс – це законодавчий акт, у якому об'єднуються і систематизуються норми, що регулюють правовідносини, які виникають у зв'язку з заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення, її досудовим розслідуванням, судовим розглядом та виконанням вироку, тому КПК є основним і єдиним законодавчим актом, який визначає процедуру кримінального судочинства в державі.

1. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая / Н. С. Таганцев. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича. – Кн. 1. – 1874. – 292 с. 2. Кримінальний процес [текст] : підручник. / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с. 3. Будзилович І. Особливості розвитку державності, права і функцій церкви у Київській Русі (аналітичний нарис) // Право України. – 1999. – № 1. – С. 130. 4. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. : Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 25–26, 42, 65. 5. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М. : Госюриздат, 1949. – С. 522. 6. Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П. Історія держави і права України. – К. : Україна, 2000. – 429 с. 7. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. – Минск : Изд-во АН БССР, 1960. – С. 69–83. 8. Усенко І., Чехович В. Литовські статuti // Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М. Мироненка. – К. : Либідь, 1997. – С. 271. 9. Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для Українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2004. – С. 7. 10. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – 179 с. 11. Сиза Н. П. Суд і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – С. 10, 13. 12. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Законодательство периода становления абсолютизма. – М. : Юрид. лит., 1986. – Т. 4. – С. 395, 456. 13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2: Д-Й. – 1999. – 744 с.; Т. 4: Н-П. – 2002. – 720 с.; Т. 5: П–С. – 2003. – 736 с. 14. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743. – К. : НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Інститут археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1997. – С. XXXVII, 547 с. 15. Миронова И.А. Законодательные памятники пореформенного периода

(1861–1900 гг.). – М. : Моск. гос. историко-архивный ин-т, 1960. – С. 11. 16. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. – 4-е вид., доп. і перероб. – К. : А.С.К., 2003. – С. 14, 60, 68, 74, 89. 17. Свод законов Российской империи. Том XV. Кн. 2-я. – СПб. : Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. – С. 1–228. 18. Юридический словарь. – М. : Юридическая литература, 1953. – С. 500. 19. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т.: Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 25–26, 42, 65. 20. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с. 21. Важнейшие законодательные акты (1908–1912 гг.) с алфавитным, предметным и хронологическим указателями / Под ред. и с предисловием проф. В. М. Гессена. – СПб.: Изд-е Юридического книжного склада “Право”, 1913. – С. 636–734. 22. СУ УССР. – 1920. – № 25. – Ст. 536; 1921. – № 9. – Ст. 13; 1922. – № 31. – Ст. 419; № 54. – Ст. 779; 1922. – № 41. – Ст. 598; 1922. – № 54. – Ст. 779; 1933. – № 31. – Ст. 107. 23. Суслó Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967 р.) – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 233 с. 24. Евтеев М. П., Саратовских Л. В. О работе комиссии законодательных предположений над проектом Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик // Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР. – М. : Госюриздат, 1959. – С. 442–443. 25. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – Ст. 15. 26. Советский уголовный процесс / Под общей ред. М. И. Бажанова и Ю. М. Грошевого. – К. : Вища школа, 1993. – 439 с. 27. Савонюк Р. Кримінально-процесуальний кодекс України: змістовна характеристика та еволюція розвитку // Кримська світлиця. – 20.01.2012. – № 3.

REFERENCES

1. Tagancev N. S. Kurs russkogo ugovnogo prava: Uchenie o prestuplenii. Chast' obshchaya [Course of russian criminal law: general part] М. М. Stasyulevich Publ. Kn. 1, 1874. 292 p.
2. Kriminal'nij proces [tekst]: pidruchnik. / Za zag. red. V. V. Kovalenka, L. D. Udalovoi, D. P. Pis'mennogo [Criminal process] Kyiv, Centr uchbovoi literaturi Publ. 2013, 544 p.
3. Budzilovich I. Osoblivosti rozvitku derzhavnosti, prava i funkcij cerkvi u Kiivs'kij Rusi (analitichnij naris) [Particularities of state development, law and church functions in Kievskaya Rus] Law of Ukraine, 1999, vol. 1, P. 130.
4. Rossijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov. V 9 t.: T. 1. Zakonodatel'stvo Drevnej Rusi [Russian legislation of X-XX century. Legislation of Drevnya Rus] Moscow, Yurid.lit. Publ. 1984. P. 25–26, 42, 65.
5. Yushkov S. V. Obshchestvenno-politicheskij stroj i pravo Kievskogo gosudarstva [Public legal order and law in the State of Kiev] Moscow, Gosyurizdat Publ. 1949, P. 522.
6. Kuz'minec' O., Kalinovs'kij V., Digtyar P. Istoriya derzhavi i prava Ukraïni [History of the state and law of Ukraine] Kiev, Ukraïna Publ. 2000. 429 p.
7. Statut Velikogo knyazhestva Litovskogo 1529 goda. [Statute of the Great Lithuanian Principality] Minsk, AN BSSR Publ. 1960. P. 69–83.
8. Usenko I., CHEkhovich V. Litovs'ki statuti [The Litovskiy Statute] Ukraïns'ke derzhavotvorenniya: nevitrebuvaniy potencial: Slovník-dovidnik, Kiev, Libid' Publ. 1997. P. 271.
9. Pereyaslavs'ka ugoda 1654 roku: istorichni uroki dlya Ukraïns'kogo narodu. Analitichni ocinki Nacional'nogo institutu strategichnih doslidzhen' [Pereyaslavskaya Treaty from 1654: historical lessons for ukrainian citizens. Analytical assessment of the National Institute for strategic research] Kiev, NISD Publ. 2004. P. 7.
10. Pashuk A. J. Sud i sudochinstvo na Livoberezhnij Ukraïni v HVII–HVIII st. (1648–1782) [Court and justice on the Livoberezhna Ukraine] L'viv, Vid-vo L'vivs'kogo un-tu, 1967. 179 p.
11. Siza N. P. Sud i kriminal'ne sudochinstvo Ukraïni v dobu Get'manshchini. Avtoref. dis... kand. yurid. nauk. [Court and criminal justice in Ukraine at Hetmanskiy period. Manuscript of diss. for PhD in law] Kiev, 2002. P. 10, 13.
12. Rossijskoe zakonodatel'stvo H-HKH vekov. V 9 t. Zakonodatel'stvo perioda stanovleniya absolyutizma. [Russian legislation: legislation of the period of adsolutism formation] М.: Yurid, lit., 1986. – Т. 4. – С. 395, 456.
13. Yuridichna enciklopediya: V 6 t. / Redkol.: YU. S. Shemshuchenko (gol. redkol.) ta in. [Legal encyclopedia] Kyiv, Ukr. encikl. Publ. 1998. Vol. 2. 1999. 744 p.
14. Prava, za yakimi sudit'sya malorosijs'kij narod 1743 [Rights on which the malorosiyiski nation litigates] Kyiv, NAN Ukraïni. Institut derzhavi i prava im. V. M. Korec'kogo. Institut arheografii ta dzhereloznavstva im. M.S. Grushevs'kogo, 1997. 547 p.
15. Mironova I. A. Zakonodatel'nye pamyatniki

poreformennogo perioda (1861–1900 gg.). [Legal monumentals of the reformation period] Moscow, Mosk. gos. istoriko-arhivnyj in-t, 1960. P. 11. 16. Tertishnik V. M. Kriminal'no-procesual'ne pravo Ukraïni: Pidruchnik. 4-e vid., dop. i pererob. [Criminal procedure law of Ukraine] Kyiv, A.S.K. Publ. 2003. P. 14, 60, 68, 74, 89. 17. Svod zakonov Rossijskoj imperii. Tom HV. Kn. 2-ya. [Code of laws of Russian Empire] - Pechatano v Tipografii II Otdeleniya Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kancelyarii, 1857. P. 1–228. 18. Yuridicheskij slovar' [Legal dictionary] Moscow, Yuridicheskaya literatura Publ., 1953. P. 500. 19. Rossijskoe zakonodatel'stvo X–XX vekov. V 9 t.: T. 1. Zakonodatel'stvo Drevnej Rusi. [Russian legislation. Legislation of Drevnyaya Rus] Moscow, YUrid. lit. Publ., 1984. P. 25–26, 42, 65. 20. Miheenko M. M., Nor V. T., SHibiko V. P. Kriminal'nij proces Ukraïni: Pidruchnik [Criminal process of Ukraine] 2-e vid., pererob. i dop., Kyiv, Libid' Publ., 1999. 536 p. 21. V. M. Gessen Vazhnejshie zakonodatel'nye akty (1908-1912 gg.) s alfavitnym, predmetnym i hronologicheskim ukazatelyami [Major legal acts, alphabetical, objective and chronological data] "Pravo" Publ., 1913. P. 636-734. 22. SU USSR. 1920. № 25. P. 536; 1921. № 9. P. 13; 1922. № 31. P. 419; № 54. P. 779; 1922. № 41. P. 598; 1922. № 54. P. 779; 1933. № 31. P. 107. 23. Suslo D. S. Istoriya sudu Radyans'koï Ukraïni (1917–1967 r.) [History of Soviet court] Kyiv, Vid-vo Kiïvs'kogo un-tu, 1968. 233 p. 24. Evteev M.P., Saratovskih L. V. O rabote komissii zakonodatel'nyh predpolozhenij nad proektom Osnov ugovnogo sudoproizvodstva Soyuza SSR i soyuznyh respublik [On the work of Commission on the draft of Criminal justice document of USSR] Moscow, Gosyurizdat Publ., 1959. P. 442–443. 25. Vedomosti Verhovnogo Soveta SSSR [Journal of Soviet Union] 1959. № 1. P. 15. 26. M. I. Bazhanov, YU. M. Groshevoi Sovetskij ugovnyj process [Soviet criminal process] Kiev, "Vishcha shkola" Publ., 1993. 439 p. 27. Savonyuk R. Kriminal'no-procesual'nij kodeks Ukraïni: zmistovna charakteristika ta evolyuciya rozvitku [Code of criminal procedure] Krims'ka svitlicya Publ. 20.01.2012. – № 3.